

լեռներու մէջ ընկեր էր: Ընկերու-
թիւնն յիշէ թէ և ինքն սուրբ հայրն
Վրիգոր ազգամամբ հոգւոյն իմանալով
եկաւ լալու իր խոստովանութեան պա-
կասորդը լեցնող վկայամահ որդին, որ
և հօրը քարոզութեան պակասորդը
լեցնէր. և թերևս հոգեւոր նախան-
ձով մը դարձաւ իր ճգնարանը, անկէ
ետեւ լուսաւոր տեսութեանցը մէջ ա-
զօտախառն երեւոյթ մ'այլ ունենալով,
զ՝Երիստակէս արիւնջուայ: Ըշխար-
հաշըջիկ վարդապետ մը մեզմէ երեք
դար առաջ ասէ, թէ սրբոյն Երիստա-
կիսի կարապետանման գլուխն ՚ի Վոր-
Ֆու կղզին տեսեր և պատուեր է.
բայց մեզ անծանօթ ըլլալով երբ և
ինչպէս և հիմա ո՞ր ըլլալն, փափագիմք
գիտին. և միւթարիմք աստեղազարդ
երկնից բւեռին նայած ատեննիս՝ դի-
տել և նկատել Սային երկրորդ և
բարձրակամար աստեղ հետ ԱՌԻՍՏԱ-
ԿԷՍ. որ եթէ ըստ մենասէր արտօժա-
նայն՝ գործովք և հռչակաւ այլ ան-
ծանօթագոյն մնաց քան զընկերակիցսն,
սակայն արդեամբք հաւասար և առա-
ւելեալ. վասն զի գրեթէ քան զամե-
նայն յաջորդսն (բայ ՚ի Սահակայ) եր-
կարագոյն միջոց (իբրև քառորդ մի դա-
րու) եպիսկոպոսական և հայրապետա-
կան հոգաբարձութիւն ըրաւ, և ի
սաւորչայ քահանայապետութեան կէս
միջոցը և կէս հոգը մէկ տեղ կրեց, ա-
նոր սրբազան լուսոյն հետ մօտագոյն
խառնելով իր կուսափայլ հոգւոյն ճեր-
մակ ճառագայթները, զոր և յետոյ ՚ի
ծիրանեգոյն ծարրելով՝ իր ջերմիկ ա-
րեամբն՝ սրացաւ յառաջ քան զհայրն
և զայլս ամենեսին, հայ հայրապետաց
գուպարից նախագահ ըլլալու ըստ
դպրութեան յաւիտենից:

Հ. Դ. Մ. Ա.

Կովկասու գերիները:

Շատ ատենէ ՚ի վեր կովկասեան
լեռները Ռուսաց կայսրութեան մէջ
փակուած են առանց իրենն ըլլալու:
Եսնոց վայրենի բնակիչները, իրենց լե-
զուովն և սեփհական շահերովն իրար-
մէ զանազանեալք, այլ և այլ փոքրիկ
ժողովուրդներ կը կազմեն, որոնց թե-
պէտ քաղաքական յարաբերութիւն-
ները քիչ է մէջերնին, բայց ամէն ալ
մի և նոյն անկախութեան և աւարա-
ռութեան ոգւով վառուած են:

Եսնոցմէ ամենէն բազմութիւն և ա-
հարկուն Չեչեններն են, որոնք մեծ
և փոքր Վապարտայի մէջ կը բնակին.
այս գաւառներուն բարձրագիւր հովիտ-
ները մինչև Կովկասու ծայրը կը տա-
րածուին. մարդիկը գեղեցկագէտ են,
արիասիրտ, խելացի՝ բայց աւազակա-
բարոյ և անգութ, և գրեթէ շարունակ
պատերազմի վիճակի մէջ Սահակա-
պան զօրաց հետ:

Ըհա այս թափառական ժողովրդոց
և այն անբաւ լեռանց շղթաներուն
մէջէն Ռուսաստան իր ասիական կա-
լուածոց հետ հաղորդակցութեան ձա՛մ
բայ մը հաստատեց: Ինչկմէյէ քիչ
քիչ հեռաւորութեամբ շինուած բեր-
դեր կ'ապահովցնեն այս ձամբան մինչև
Սրաստան երթալու, բայց բնաւ ճանա-
պարհորդ մը չհամարձակիր միայնակ
այս երկայն անցքն ընելու. շաբաթ
երկու անգամ հետեւակ զօրաց գունդ
մը, թնդանութներով և բաւական իշա-
զաններով, կ'ուղեկցի ձամբորդներուն
և տէրութեան թղթատարներուն:
Ըյս բերդերէն մէկը, լեռանց անցքին
վրայ շինուած աւան մը դարձած է,
բաւական բնակիչով, և իր դրիցը պատ-
ճառաւ Սլատի-Սաւկաս ըսուած է. վե-
րոյիշեալ տաժանելի ծառայութիւնը
ընող գնդերուն հրամանատարը հոս կը
բնակի:

Վապարտայ անունով, բնիկ Ռու-
սաստանցի գերդաստանէ, ազնուական
ռուս հրամանատար մը, Սլոկտայ գըն-

դէն, Կովկասու կիրճերուն մէջ Լոր զօրակայանքին հրամանատարութիւն վրան առնելու կ'երթար: Բսիկայ անհամբեր իր իշխանութեան տեղը հասնելու և յանդուգն քաջութեամբ, և անխոհեմութեամբ ուղեց ձեռքին տակ եղող միայն յիսուն Խազախներով այս ճամբորդութիւնը ընել, և աւելի ևս անխոհեմութիւն ըրաւ մտքին այս որոշութիւնը ուրիշներուն ալ իմացնելով դեռ գործը չկատարած:

Սահմանադիրին մօտ բնակող Ղեչենները, որ խաղաղասէր Ղեչենք կ'ըսուին, Սուսաց հպատակ են, այս պատճառաւ ազատութեամբ կը մտնեն կ'ելլեն Սօղտոք քաղաքը: Բայց ասոնց մէջ շատերը լեռնցիներուն հետ յարաբերութիւններ ունին և շատ անգամ անոնց աւազակութեանց կէսուկէս մասնակից կ'ըլլան: Բոնք տեղեկանալով Քասքամայոյին ճամբորդութեանը և ճամբայ ելլելու օրը, բազմութեամբ անոր ճամբուն վրայ դարանակալ եղան: Սօղտոքէն քսան վտաւան մը անդին, մացառներով ծածկուած բլրակի մը մօտերը՝ 700 ձիաւորք վրան յարձկեցան: Ետ դառնալը անկարելի էր: Խազախները ձիերէն վար իջնելով քաջութեամբ այս յարձակման դէմ դրին, յուսալով որ մերձաւոր զօրաց կայանէն իրենց օգնութիւն հասնի:

Կովկասու բնակիչները, թէպէտ անձնական քաջասիրտ են, բայց անկարող ալ են միանգամայն բազմութեան վրայ յարձկելու, և բնականաբար լաւ դէմ կեցող գնդի մը մեծ ֆնաս չեն կրնար հասցնել, բայց զէնքերնին լաւ է և նշան առնելու ալ քաջ են: Իրենց բազմութիւն ըլլալն այս կուռոյս մէջ, պատերազմը անհաւասար վիճակի մէջ դրած էր: Երկայն ատեն հրացան պարպէնէն ետեւ Խազախներուն կէսէն աւելին մեռան և կամ պատերազմելու անկարող եղան, իսկ մնացածներն մեռած ձիերով բոլորակ պատնէշ մը կազմեցին ու անոնց ետեւը կեցած յետին հրացաննին ալ պարպեցին: Ղե-

չենները՝ որ արշաւանքի երթալու միջոցին ռուս փախստականներ կ'ունենան հետերնին, զորոնք հարկ եղած միջոց թարգմանի տեղ կը գործածեն, պողալ տուին անոնց, դէպ'ի Խազախներուն: «Հրամանատարը մեզի յանձնեցէք, ապա թէ ոչ ամէնքնիդ ալ կը մեռնիք», Քասքամայո, տեսնելով յայտնապէս իր գնդին կորուստը, ուղեց անձնատուր ըլլալ, մնացածներուն կեանքը ազատելու համար: սուրը իր Խազախներուն յանձնեց և ինքը դէպ'ի Ղեչենները առաջ գնաց: որով կրակ ընելը մէկէն դադրեցաւ, վասն զի իրենց վախճանն էր զինքը ողջ ձեռք ձգել, որպէս զի վերջէն անոր փրկանաւորութեան համար ստակ առնէն: Հազիւ թէ ինքը թշնամեաց անձնատուր եղաւ, հեռուէն տեսաւ որ օգնութեան կու գային իրեն, բայց ալ ժամանակը անցեր էր, աւազակները շտապաւ հեռացան անկէ:

Եր սպասաւորը, որ հրամանատարին զգեստները բեռնաւորած ջորով մը ետ մնացեր էր, երբոր խոռոչի մը մէջ ծածկուած կուռոյն վերջը տեսնելու կը սպասէր, Խազախները հանդիպելով պատմեցին իրեն տիրոջը գլխուն եկածը: Ետրիճ ծառան ուղեց իրեն տիրոջը վշտացը մասնակից ըլլալ, և սկսաւ ջորովը Ղեչեններուն ետեւէն երթալ անոնց ձիոց հետքերուն հետեւելով: Երբոր մթուն սկսաւ այն հետքերը կորսնցընել՝ ետ մնացած թշնամի գիւնուորի մը հանդիպեցաւ, որ զինքը Ղեչեններուն ժողովատեղին տարաւ:

Ետրին է երեւակայել ինչ զգացմունք ունեցած պիտի ըլլայ հրամանատարը, տեսնելով սպասաւորին ինքնակամ իր վշտացը մասնակից ըլլալու գալը: Ղեչենները մէկէն մէջերնին բաժնեցին անոր բերած բաները, և միայն կատակի համար ունեցածներէն կիթառ մը թողուցին հրամանատարին: Իւան¹, — այս էր սպասաւորին

1. Կը կուռուէր Իւան Զիրով որ կը թարգմանուի Յովհաննէս հեղահոգի: որ իր բնաւորութեանը

անունը — առաւ զայն և չուզեց նետել, ինչպէս որ խորհուրդ կու տար իր տէրը. « Եւ ինչ որ յուսահատինք, ըսաւ անոր, Ռուսաց Աստուծոյ Թե՛ք է՝, զքեզ պահելը աւագակներուն շահաւոր ըլլալով, կենացդ չարիք չեն հասցներ »:

Վանի մը ժամ հանգիստ առնելէն ետեւ երբ աւագակները ճամբայ ելլելու վրայ էին, իրենցմէ յետամնաց մէկը եկաւ հասաւ, ծանոյց որ Ռուսները առաջ կու գան, և հաւանականաբար մէկալ կայաններու գնդերն ալ իրենց պիտի հետեւէին ու զիրենք հալածէին: Գլխաւորներն խորհուրդ ըրին իրենց ընթացքը ծածկելու, և ոչ միայն իրենց գերին պահելու համար, այլ նաեւ թըշնամիներն իրենց գեղերէն հեռացնելու, և անոնց վրէժխնդրութենէն ազատելու համար: Երաւարտակաւորաց խումբը, այլ և այլ ճամբաներով հեռացաւ անկէ: Տասը հոգի որոշուեցան գերիններուն առաջնորդելու համար. իսկ մնացած ձիաւորներն, Վասքամպոյին բըռնած ճամբուն հակառակ կողմէն ճամբայ ելան: Հրամանատարին գամերով կօշիկները հանել տուին ոտքերէն, որպէս զի ճամբուն վրայ ճանցուելու հետքեր չձգէ, որով հարկադրեցին, ինչպէս նաեւ Լւանը, առաւօտեան մեծ մասը բոպիկ ոտքերով քալելու:

Երբոր հեղեղատի մը քով հասաւ այս փոքրիկ գունդը, անոր դալար եզերքէն կէս վտաւան մը առաջ գնացին գէպ 'ի վեր և խորտուբորդ կողմէ մը ու փշոտ մացառուտներէ վար իջան, զգուշանալով որ անցած տեղերին ամենեւին հետք մը չձգեն: Հրամանատարը անանկ սաստիկ յոգնած էր որ մինչև վտակը բերելու համար հարկ եղաւ գօտիներով բռնել զինքը. ոտքերն արիւնշուայ եղած էին, անոր համար որոշեցին որ ոտքի ամանները իրեն դարձնեն որ կարենայ մնացած ճամբան առաջ տանիլ:

ամենեւին հակառակ էր, ինչպէս որ պիտի տեսնենք:

1. Ընտանեկան ըստածք մ'է Ռուսաց՝ իրենց նեղութեանը մէջ:

Երբոր առաջին գեղը հասան, Վասքամպո աւելի տրտմութենէն քան թէ յոգնութենէն այնպէս տկար և լքեալ տեսնուեցաւ իր պահապաններուն, որ կենացը վրայ վախցան և աւելի մարդասիրութեամբ սկսան վարուիլ հետը: Վիշ մը ատեն տուին հանգիստ առնելու և ճամբու համար ալ ձի մը: Բայց զՌուսները զիրենք բնտնելէն յուսահատցնելու համար, և որպէս զի գերին ալ իր եղած տեղը բարեկամացը չկարենայ յայտնել, գեղէ գեղ, և ձորէ ձոր տարին զինքը, ինչուան երբեմն ապահովութեան համար աչքերն ալ կապելով: Բտնկով բաւական մեծ գետակ մը անցաւ որ կարծեց թէ Սունճա ըլլայ: Ճամբորդութեան ատեն շատ խնամք ցուցին վրան, բաւական կերակուր և հարկաւոր հանգիստը տալով: Բայց երբոր այն հեռու գեղը հասան ուր սահմանուած էր բանտարկուելու՝ մէկէն (1) եւ չենները վարմունքնին փոխեցին և ամէն կերպ կսկծագին նեղութիւններ կու տային: Ստբերուն և ձեռքերուն երկամներ դրին, վզին ալ շղթայ անցուցին, որուն ծայրը կաղնւոյ կոճղի մը հաստատուած էր: Կառային վրայ աւելի քիչ էր խոտութիւնը, երկամները աւելի թեթեւ էին, անանկ որ կըրնար իր տիրոջը քանի մը ծառայութիւն ընել:

Հրամանատարին այս դիրքիս մէջ ամէն մէկ նոր նեղութիւն մը կրելուն, ռուսերէն գիտցող մը կու գար զինքը տեսնելու և իրեն խորհուրդ տալու որ բարեկամացը գիր մը գրէ իրեն փրկանաց զինը խնդրելու համար, որ էր 10,000 ռուպլի: Եւ զգերին անկարող էր այսպիսի մեծ գումար մը վճարելու, միայն յոյսը տէրութեան պաշտպանութեան վրայ էր, որ քանի մը տարի առաջ՝ իրեն պէս աւագակաց ձեռքն ընկած հազարապետ մը ծախու առած էր: Կարգմանը կը խոստանար թուղթ տալու իրեն և նամակն ալ տեղը հասցնելու. իրեն հաւանութիւնը առնելէն ետեւ քանի մը օր չերեցաւ

այս մարդս. այս օրերուս մէջ հրամա-
նատարին նեղութիւնները աւելի սաստ-
կացուցին, կերակրէ զրկեցին. վրան
պառկած փսիաթը, և խաղախներու
սովորութեան համեմատ ունեցած հա-
մետը, որ բարձի տեղ կը գործածէր
վերցուցին: Երբոր միջնորդը նորէն ե-
կաւ, բարեկամաբար իմացուց իրեն, որ
եթէ Պահակապանք այս գումարը վճա-
րելու յանձն չառնէին, կամ թէ ուշա-
ցնէին, Նեղենները զինքը պիտի մեղը-
նէին, իրեն հոգէն ու ծախքէն ազատե-
լու համար: Եւ յայտի տեսնելով թէ
վարուէնուն պատճառը, աւելի ստիպո-
ղական նամակ մը գրել տալ էր. վեր-
ջապէս թղթի կտոր մը և թաթարնե-
րու սովորութեան համեմատ կտրած
եղէգ գրիչ մը տուին ձեռքը, և վզին և
ձեռքին շղթաները արձակեցին որ կա-
րենայ գրել: Երբոր նամակը լմնացաւ,
թարգմանեցին գլխաւորներուն, որոնք
Պահակապանաց հրամանատարին ձեռ-
քը հասցնելու յանձնառու եղան: Եւնկէ
ետեւ աւելի նուազ խստութեամբ վա-
րուեցան հետը, և միայն ոտքը և աջ
ձեռքը կապած շղթան թողուցին վրան:

Իր պանդոկապետը կամ թէ բան-
տապետը վաթսուն տարեկան ծեր մըն
էր, բարձրահասակ և դաժան դէմ-
քով, ուսկից իր բնաւորութիւնն ալ
էր տարբերէր: Եւոր երկու որդիքը
Ուսաց դէմ կռուոյ մը մէջ սպան-
նուած ըլլալուն պատճառաւ, գեղին բը-
նակչաց մէջէն զինքը ընտրած էին գե-
րիներու պահապան:

Եւս պահապանս կ'ըսուէր Իպրա-

րը չէին կրնար արգիլել զինքը առիթ
գտած ժամանակ դալու անոր հետ խա-
ղալու: Սերիին քծաւ կը կանչէր, որ
երկրցոյ լեզուն համեմատ, հիւր և
բարեկամ կը նշանակէ: Ձեռք ձգած
պտուղները ծածուկ անոր հետ կը բաժ-
նէր, և այն միջոցին որ հրամանատարը
անօթի պահելով նեղեցին, Սահմէտ
խղճալով վրան, արթնութեամբ ծնո-
ղացը այն քիչ մը ատեն հեռաւորու-
թեանը ժամանակ կը յարմարցնէր, ու
հաց և մոխրի մէջ եփած գետնախն-
ձոր կը բերէր:

Եւսակը խրկելէն ետեւ քանի մը ա-
միս անցեր էր առանց նշանաւոր բան
մը պատահելու: Եւս միջոցիս Եւան
կրցաւ ծերուն և կնկան բարեսրտու-
թիւնը վաստկիլ և անոնց կարեւոր պի-
տոյիցը ծառայել. գնդի մը հրամանա-
տարի պէտք եղած խոհարարութեան
արուեստը գիտէր. սքանչելի Իսլէմ¹ կը
չինէր, վարունգ կ'աղէջրէր, և սովորե-
ցուցած էր պանդոկապետներուն այս
պզտի հաճոյքներն, որոնք իրենց տըն-
տեսական պիտոյիցը կը ծառայէին:

Եւելի ևս վստահութիւննին ստանա-
լու համար ծաղրածութիւններ կ'ընէր.
ամէն օր նորանոր գիւտեր մտածելով
զիրենք զուարճացնելու: Իպրահիմ²
շատ կ'սիրուէր անոր խաղախի պէս
պար խաղալուն: Երբոր գեղին բնա-
կիցքը տեսութեան կու գային ասոնց,
Եւանը շղթաներէն կ'արձկէին և պա-
րել կու տային, որ միշտ յաջողու-
թեամբ կը կատարէր, ամէն անգամուն
ալ ծիծաղաշարժ ուտիւն մը աւելցնե-
լով: Եւսպէս շարունակելով գեղին
մէջ պտրտելու ազատութիւն ստացաւ.
պտրտելու ժամանակ իրեն ծաղրածու-
թիւններէն շարժած տղայոց բազմու-
թիւն մը ետեւէն կ'երթար. որովհետեւ
արդէն թաթարներէն կը հասկընար,
երկրին լեզուն ալ դիւրաւ վարժեցաւ,
թաթարներէն շատ մերձաւոր լեզու
ըլլալուն համար: Հրամանատարն ալ
շատ անգամ կը բռնադատուէր իր ծա-

1. Ուսաց ըմպելի մը. ալիւրով շինած տե-
սակ մը գարեջուր:

ռային հետ ուստի երգեր երգել և կի-
թառ զարնել այս վայրենի ժողովուրդը
զուարճացնելու համար։ Խեղճան աջ
ձեռքին շղթան կ'արձկէին երբոր կը
բռնադատէին չալելու, բայց կնիկը ի-
մանալով որ երբեմն շղթայով ալ կը
չալէ իր ձանձրութիւնը փարատելու
համար, ալ այն շնորհքն ալ չըրին, և
դժբաղդ երաժիշտը շատ զղջաց իր
հանձարը անոնց յայտնի ընելուն հա-
մար։ Այն գիտէր այն ատեն որ այն
կիթառը օր մը իրեն ազատութեանը
գործիք պիտի ըլլար։

Եւս անձկալի ազատութիւնը ձեռք
բերելու համար երկու գերիները հա-
զար հնարք կը մտածէին, որոնց ամե-
նուն ալ գործադրութիւնը դժուարին
էր։ Իրենց հոն հասնելէն 'ի վեր տե-
ղացիք կարգաւ ամէն գիշեր մարդ մը
կը խրկէին հսկողութիւնը աւելցնելու
համար։ Եւս մաց կամաց այս նախազգու-
շութիւնը վերցուեցաւ։ շատ անգամ
գիշերուան պահապանը չէր գար, կը-
նիկն ու տղան մօտիկ խուց մը կը պառ-
կէին և ծեր Եպրահիմը միայն կը մնար
ասոնց քով, բայց խնամքով կը պահէր
շղթաներուն բանալին, և ամենափոք-
րիկ շրջուկէ մ'ալ կ'արթննար։ ()րէ
օր աւելի խստութիւններ կը ցուցնէին
գերիին, իբրեւ թէ նամակին պատաս-
խանը կ'ուշանար գալու։ Աչքները
շատ անգամ կ'երթային բանտը զինքը
թշնամանելու և կը սպառնային որ ա-
ւելի խստութիւններ կ'ընեն։ Երբեմն
երբեմն կերակրէ կը զքկէին, անգամ
մ'ալ սաստիկ ցաւեցաւ տեսնելով որ
Եէհմէտը անգթաբար կը ծեծէն իրեն
բանի մը զղեար բերելուն համար։

Բաւաքամայի այս գտնուած ան-
տանելի վիճակին մէջ զարմանալի բան
մ'եր որ զինքը չարչարողներն իրեն վրայ
համարմունք ունէին, և պատկառանք
մը կ'ազգէր անոնց։ Ինչուան այս բար-
բարոսները որ շարունակ զինքը կը չար-
չարէին, կու գային նաեւ երբեմն իրեն
խորհուրդ հարցնելու և դատաստան
կտրել տալու իրենց կռիւներուն։ Եւս
այլ և այլ խնդրոց մէջ զորոնք իրեն

դատել տուեր էին, հետեւեալը 'ե-
տաքրքրական է իրեն եղականութեանը
համար։

Եւս մարդիկներէն մէկը հինգ րուպ-
լինոց ուս նշանակագիր մը յանձնէր էր
ընկերին, որ մերձաւոր հովիտ մը կ'եր-
թար, հոն մէկու մը ձեռքը հասցնելու։
Եւս տանողին ձին ճամբան կը սառ-
կի, մարդը միտքը կը դնէ որ իրա-
ւունք ունի այն հինգ րուպլին պահե-
լու, ըրած կորստեանը փոխարէն։ Եւս
կովկասայնոց վայել իրաւունքը սառ-
կին տիրոջ բանին չեկաւ, և ճա-
նապարհորդին դարձին, գեղին մէջ
մեծ շփութութիւն մը ելաւ։ Եւս եր-
կու մարդիկը չորս կողմերին իրենց
ազգականներն և բարեկամները ժո-
ղուած, վիճին ծայրը արիւնհեղու-
թեան պիտի երթար, թէ որ ցեղա-
պետները պարապ տեղը հանդարտե-
ցնելու աշխատելէն ետեւ չպարտաւորէին
զիրենք այս խնդիրը գերիին դատա-
տանին յանձնելու։ Եւս իր բոլոր բնա-
կիչները աղաղակաւ անոր տունը գնա-
ցին, այս ծաղրելի դատին վերջը փու-
թով տեսնելու։ Բաւաքամայն բանտէն
հանեցին և տանը տանիքի տեղ ծա-
ռայող վերնայարկին վրայ տարին։

Կովկասեան ձորերուն բնակարան-
ներէն շատերը մասամբ մը հողուն մէջ
փորուած են և գետնէն երեք չորս
ոտք միայն բարձր կ'ըլլան, տանիքին
հորիզոնական դիրքով շինուած և կա-
ւային ծեծուած հողով մը ծածկուած
են։ Բնակիչները, մանաւանդ կանայք՝
արեւու մտնելէն ետեւ ասոնց վրայ
հանգստանալու կ'ելլեն, և տաք եղա-
նակներուն ալ բոլոր գիշերը հոն կ'ան-
ցնեն։

Երբոր Բաւաքամայ տանիքին վրայ
տեսնուեցաւ, խորին լուութիւն մը տի-
րեց։ ()արմանալի տեսարան մը եղած
պիտի ըլլայ այն նորօրինակ դատա-
տանական ատեանը, որուն կատարի
դատախազները ատրճանակներով և
դաշնակներով իրենց գատը կը յանձ-
նէին՝ շղթայակապ, անօթութենէ և
թշուառութենէ կիսամեռ դատաւորի

մը. սակայն 'ի վերայ այս ամենայնի իր վճիռները յարգելի էին :

Հրամանատարը ամբաստանելոյն խօսք հասկցնելէն յուսահատած , ծիծաղողներն արդարացնելու համար՝ հետեւեալ հարցմունքները ըրաւ անոր :

“Թէ որ ընկերդ , փոխանակ հինգ ռուպլի տալու քեզի իր պարտատիրոջը տանելու համար , յանձնէր միայն բարեւ մը , նմանապէս քու ձիդ պիտի չի սատկէր :

“Եւ որդի է , ըսաւ , պարտապանը :

“Ուրեմն անանկ ատեն մը , ինչ պիտի ընէիր բարեւը : Եւ պիտի պարտաւորուէիր քովդ պահելու զայն՝ ըրած կորստեանդ փոխարէն : Ուստի կը հրամայեմ որ փոխանակագիրը հատուցանես և ընկերդ ալ քեզի բարեւ տայ , :

Երբոր այս վճիռը հանդիսականաց թարգմանուեցաւ , ծիծաղանաց աղաղակաւ մինչև հեռու տեղուանք ալ տարածուեցաւ նոր Սողոմոնին իմաստութիւնը : “Կատապարտեալն անդամ քիչ մը վիճէլէն ետեւ փոխանակագիրը տալու ատենն ըսաւ . “Ես առաջուց գիտէի որ դատը պիտի կորսնցնէի , թէ որ այս շուն քրիստոնեայն մէջը խառնուելու ըլլար , : Եւս հաստատուն վստահութիւնը կը ցուցնէ թէ այն ժողովուրդները ինչ գաղափար ունին Եւրոպացուց յառաջագիմութեան վրայ , և թէ ամենէն վայրենի ժողովուրդներն ալ արդարութեան բնածին զգացողութիւնն ունին :

Վաթարամպո բանտարգելութենէն 'ի վեր երեք նամակ գրեր էր , առանց պատասխան մը ընդունելու , և արգէն տարի մը անցած էր . թշուառ բանտարկեալը հագուստէ և կենաց պիտոյքներէն զրկուած , կը տեսնէր որ առողջութիւնը օրէ օր կը նուազէր , կը յուսահատէր : Իվանն իսկ քիչ մը ատեն հիւանդացեր էր : Ըստ զարմացած էր հրամանատարը որ այն խստասիրտ Կարահիմը անոր անհանգստութեան ժամանակ շղթաները հաներ էր և անկէ ետքը ալ ազատ կը թողուր : ()ը մը այս բանիս պատճառը հարցնելուն

միջոց՝ “Տէր իմ , ըսաւ անոր Իվան , ժամանակէ մը 'ի վեր միտքս բան մը ունիմ , որուն վրայօք հրամանքիդ կ'ուզեմ խորհուրդ հարցնել : Կարծեմ աղէկ կ'ըլլայ թէ որ մահմետական դառնամ :

“Եւ ինչու ես , ինչ է :

“Եւ , ինչու ես , բայց ասկէ աղէկ քեզի օգտակար ըլլալու միջոց չունիմ . իմամը ըսաւ թէ թիփատուէլս ետեւ ալ չեն կրնար շղթայով կապել զիս , այն ատեն կրնամ ծառայել հրամանքիդ և գէթ աղէկ կերակուր ու զգեստ ճարել . վերջապէս՝ ո՞ գիտէ , երբ ես ազատ ըլլամ . . . Սուսաց Բոտուածը մեծ է . տեսնենք . . . , :

“Բայց Բոտուած զքեզ կը թողու , թշուառական , թէ որ դու ուխտադրուծ ըլլաս , :

Վաթարամպո , թէպէտ կը յանդիմանէր զծառան , բայց հազիւ կրնար ծիծաղը բռնել , անոր այսպիսի այլանդակ մտածութեանը վրայ . և երբ անոր խըստիւ արգելեց որ այս բանս չընէ . —

“Տէր իմ , պատասխանեց Իվան , ալ չեմ կրնար հնազանդիլ հրամանքիդ և պարտաւ տեղ եղածը կը պահեմ , բանը եղած լմնցած է . այն օրէն 'ի վեր որ զիս հիւանդ կարծեցիր և շղթաներս հանեցին՝ ես մահմետական եղած եմ . հիմա անունս Հիւսէյին է , ինչ փեսա ունի , ուզած ատենս և երբ դուք ազատելու ըլլաք չեմ կրնար նորէն քրիստոնեայ ըլլալ . տեսէք ալ շղթաներ չունիմ , և կրնամ քու ինններդ ալ խորտակել առաջին բարեպատեհ առթին որ կը յուսամ թէ ընդ առաջ ելլէ , : Եւս քերնին պահեցին , և ալ վրան շղթայ չի դրին , և մեծ ազատութիւն ունեցաւ . բայց այս ազատութիւնը քիչ մընաց որ մահաբեր պիտոր ըլլար իրեն : Վաթարամպոյին դէմ եղած արշաւանքին գլխաւորներն կը վախնային որ նորահաւատ տաճիկը չի փախչի . իրենց մէջ շատ կեցած ըլլալով և լեզուներնուն վարժած , կարող էր զիրենք բոլոր անուններով ճանչնալ , և 'ի դարձին իրենց զծապրութիւնն Պահակապանոց հաս-

կըցնելով, կրնար զիրենք Ռուսաց վրէժ-
խնդրութեանը մատնել. անոր համար
իմամին այս կրօնական անտեղի նախան-
ձայուղութիւնը սաստիկ կը պախարա-
կէին: Ռուս կողմէն ալ բարի մահմե-
տականներն՝ որ անոր դարձին օգ-
նէր էին, դիտեցին որ տանիքին վրայ
ըստ սովորութեան աղօթքի ելած ա-
տենը, ինչպէս նաև մասնաւորապէս
մոլան պատուիրած էր, ժողովրդեան
բարեսէր կամքը գրաւելու համար, դէպ
'ի Սէքքէ երկրպագութիւն ընելու
ատեն, կամ սովորած ըլլալուն և կամ
անուշադրութեամբ՝ երբեմն երեսը կը
խաչակնէր, երբեմն ալ կռնակը դէպ 'ի
Սէքքէ կը դարձնէր, այս բաներս ի-
րեն հաւատքը անկեղծութեամբ փոխե-
լուն վրայ կասկածել կու տային անոնց:

Այս կեղծ ուրացութենէն քանի մը
ամիս վերջը, տեսաւ որ տեղացւոյ հետ
ունեցած յարաբերութիւնները շատ
փոխուեր են, և սկսաւ յայտնի չարա-
կամութեան նշաններ տեսնել անոնց
վրայ: Պարապ տեղ կ'աշխատէր այս
բանիս պատճառը իմանալու, երբ այն
երիտասարդները, որոնց հետ մասնա-
ւոր բարեկամութիւն ունէր, եկան
իրեն առաջարկելու որ արշաւանք մը
պիտի ընեն, ինքն ալ հետերնին եր-
թայ: Ստբերնին լիւրէք գետէն անց-
նելով Սօզտօք գնացող վաճառական-
ները թալլել էր. իվան առանց տարա-
կուսելու ընդունեցաւ իրենց առաջար-
կութիւնը: Ետոնցունէ 'ի վեր կ'ու-
զէր զէնք ձգել ձեռքը. արդէն կը խոս-
տանային որ յափշտակելու աւարներնէն
մաս մ'ալ իրեն կու տան: Ստածեց ալ
որ ինքը երբ նորէն տիրոջը քով դառ-
նայ, այն մարդիկը որ իր փախչելուն վրայ
կը կասկածէին ալ իրաւունք չունենա-
լին պիտի անվստահութիւն ցուցնե-
լու իրեն վրայ: Հրամանատարը այս
դիտաւորութեանը սաստիկ դէմ կե-
նալուն՝ իվան ձեռացուց թէ ինքն ալ
միտք չունէր այն բանին: Սակայն ա-
ռաւօտ մը Վասքամսի արթննալով
տեսաւ որ իվանին պառկած փոխածը
պատին գէմ՝ զլորուած էր, վասն զի

ինքը նոյն գիշերը ելեր գնացեր էր: ի-
վանին ընկերները հետեւեալ գիշերը
լիւրէքէն պիտի անցնէին և վաճա-
ռականներուն վրայ յարձկէին, որոնց
ճամբան լրտեսներնուն ձեռքով իմացեր
էին:

Չեչեններուն իրեն վրայ այնչափ հա-
մարումն ցուցնէին իվանին մտացը մէջ
պէտք էր կասկած մը ձգել, վասն զի
բնականէ դուրս բան էր որ ասոնց պէս
խորամանկ և կասկածոտ մարդիկ հե-
տերնին առնեն իրենց գերի Ռուս մը
իրեն հայրենակցացը դէմ կուոյ ատեն.
ինչպէս իմացուեցաւ վերջէն որ միայն
զանիկայ մեռցնելու դիտաւորութեամբ
հետերնին երթալու առաջարկեր էին:
Վորագարձ ըլլալով՝ հարկադրուած
էին զգուշութիւններ ընել իրեն, ուս-
տի խորհուրդ ըրին որ ճամբորդու-
թեան ժամանակ աղէկ հսկողութիւն
ընեն վրան, և յարձակման ժամանակ
սպաննեն, կարծեցնելով թէ կուոյն
մէջ սպաննուեցաւ: Ուռի գնացողնէ-
րէն քանի մը հոգի միայն գիտէին այս
բանս, բայց դէպք մը իրենց միտքը
դրածը չի յաջողեց: Երբոր այս աւա-
զակաց խումբը դարան մտած էր վա-
ճառականներուն վրայ յարձկելու հա-
մար, Խոզախներու գունդ մը յանկարծ
վրայ հասաւ և այնպիսի սաստկու-
թեամբ՝ որ շատ դժուարութեամբ կրը-
ցան նորէն գետին միւս կողմը անցնի:
Ստանգին մեծութիւնը իվանին դէմ
պատրաստած դաւաճանութիւնն մոռ-
ցնել տուաւ, որ իրենց հետ փախաւ:

Որովհետեւ ասոնց գունդը անկար-
գաբար արագահոս լիւրէքէն կ'անց-
նէր, երիտասարդ Չեչենի մը ձին գե-
տին հոսանաց մէջ ինկաւ և ընթաց-
քին սաստկութենէն քշուեցաւ: իվան
որ ասոր ետեւէն կ'երթար, իր անձը
վտանգի մէջ դնելով, ձին հոսանաց
մէջ քշեց, ու մարդը բռնելով, որ ջրե-
րու մէջ կորսուելու վրայ էր, կրցաւ
զանիկայ գետոյն միւս կողմը հանել:
Խոզախները առաւօտեան լուսով, որ
սկսեր էր տեսնուիլ, անոր նշանազգե-
տէն և զլխարկէն ճանջան զինքը և

հրացաններին վրան շտկեցին. «Վախստա-
կան զինուոր, բռնեցէք փախստական
զինուորը, կանչելով: Սկանի զգեստնե-
րը գնտակներէն ծակ ծակ եղան: Ս եր-
ջապէս քաջաբար պատերազմեւին և
բոլոր վառօղը հատցրնեւին ետքը գեղը
հասաւ, ընկերներէն մէկուն կեանքը
ազատելու և բոլոր գնդին օգտակար ըլ-
լալու պարծանքով:

(Վէպէտ այս պարագայիս մէջ այս
կերպով վարուելովը ամենուն սիրտը
չի կրցաւ շահիլ, բայց գէթ բարեկամ
մը վաստակեցաւ. ազատած երիտասար-
դը զանիկայ իրեն հաս- ըրաւ, որ սըր-
բազան անուն մըն է, որուն ամենեւին
չեն գրգռեր Վովկասու լեռնցիները, և եր-
գուծն ըրաւ ամենուն դէմ զինքը պաշտ-
պանելու: Բայց այս կապակցութիւնը
միայն բաւական չէր զինքը գեղին բը-
նակչաց գլխաւորներուն ատելութենէն
ազատելու: } ուցած քաջութիւնը և
տիրոջը վրայ ունեցած հարումը ա-
նոնց վախը կ'աւելցնէր: Ընկէ ետեւ ալ
զինքը անգործունեայ խեղկատակի մը
տեղ չէին դնէր, ինչպէս ինչուան այն
ատեն, և երբոր մտքերնին կը բերէին
իրենց անյաջող ասպատակութիւնը, ու-
րուն մասնակից էր նաև Սկան, կը զար-
մանային թէ ինչպէս Սուսաց գնդերը
իրենց սովորական կայանէն այնչափ հե-
ռու տեղ ճիշդ նոյն միջոցին գտնուե-
ցան, և կասկածեցան որ Սկան միջո-
ցով մը անոնց իմացուցած ըլլայ: Սր-
չափ որ ալ այս կարծիքը անտեղի էր,
բայց անկէ ետեւ աւելի զգուշութեամբ
վրան կը հսկէին. ծերունի Սպրահիմն
իսկ վախնալով որ իր բանտարկեալները
փախչելու դաւակցութիւն չընեն, չէր
ձգէր որ երկայն ատեն խօսակցութիւն
ընեն, և բարի ծառային ալ սպառնա-
լիքներ կ'ընէր, և երբեմն կը ծեծէր ալ,
երբ իր տիրոջը հետ խօսիլ կ'ուզէր:

Կը շարունակուի:

ԳՍԱՎԻԷ ՏԸ ՄԷՍԴՐԸ

Ասորեստանէայց վաճառականու-
թիւնն ու արուեստը:

Բաբելոն բնական աշխարհագրական
դրբովը յաջող վաճառականութիւն ու-
նենալու ենթակայ էր: Ս երին և ստո-
րին Բսիոյ միութեան կէտին վրայ զըտ-
նուելով, երկու մեծ գետերու մօտ, ու-
րովք հաղորդակցութիւն կ'ունենար
Պարսկային ծոցին և հնդկաց ծովուն
հետ, ի վաղուց հետէ պէտք էր որ ըշ-
տեմարան ըլլար արեւելքի և արեւմուտ-
քի կարաւաններու, և միանգամայն ժո-
ղովարան Բիրիկէի, Բրաբիոյ և հնդ-
կաստանի քաղաքներէն եկող նաւոր-
դաց. և արդարեւ ամենայնիւ հաւաստի
է որ Պարսկային ծոցը հնուց ի վեր
արեւելքի վաճառականութեան գլխա-
ւոր ճամբան եղաւ:

Բաբելոն Բսիոյ այլ և այլ կողմե-
րուն բերքերը կ'առնուր և փոխադարձ
իրեն յատուկ ճարտարութեան բանե-
րէն կը ծախէր անոնց. ունեցած ան-
բաւ ձեռագործներուն մէջ գլխաւոր-
ներն էին ասր և կտաւ. զգեստեղէնք
և օթոցք ալ ոչ ուրեք այնպէս ճար-
տարագործ և կենդանի գունովք կը շի-
նուէին, ինչպէս ի Բաբելոնստան. բայց
չէ թէ միայն ի Բաբելոն կը գտնուէին
իր այս հռչակեալ ձեռագործները՝ այլ
նաև Բաբելոնի ամենայն ուրիշ քա-
ղաքներու և աւաններու մէջ: Բստ
Վիոգորի սիկիլիացւոյ՝ Շամիրամ Բ-
փրատու և Տիգրիսի գետափանց վրայ
բազմաթիւ շտեմարաններ կառուցած
էր, որոնց վախճանն էր իր երկրին և
մերձակայ ազգաց բերքերն համա-
բել: Սորաբոնի ժամանակ կտաւի ձե-
ռագործներու մէջ առաջին երեւելի քա-
ղաքն էր Պորսիբա, որ 10 բիւրամէդր
վար է քան զԲաբելոն:

Բաբելացիք բաց ի հանդերձեղի-
նաց և օթոցաց նաև ճարտարարուեստ
ու ինամքով շինուած շատ մ'ալ շուայ-
լութեան բաներ ունէին. զոր օրինակ՝
գեղեցիկ քանդակեալ զէնքեր, կահ
կարասիք, պճինք, բժժանք, քանդա-